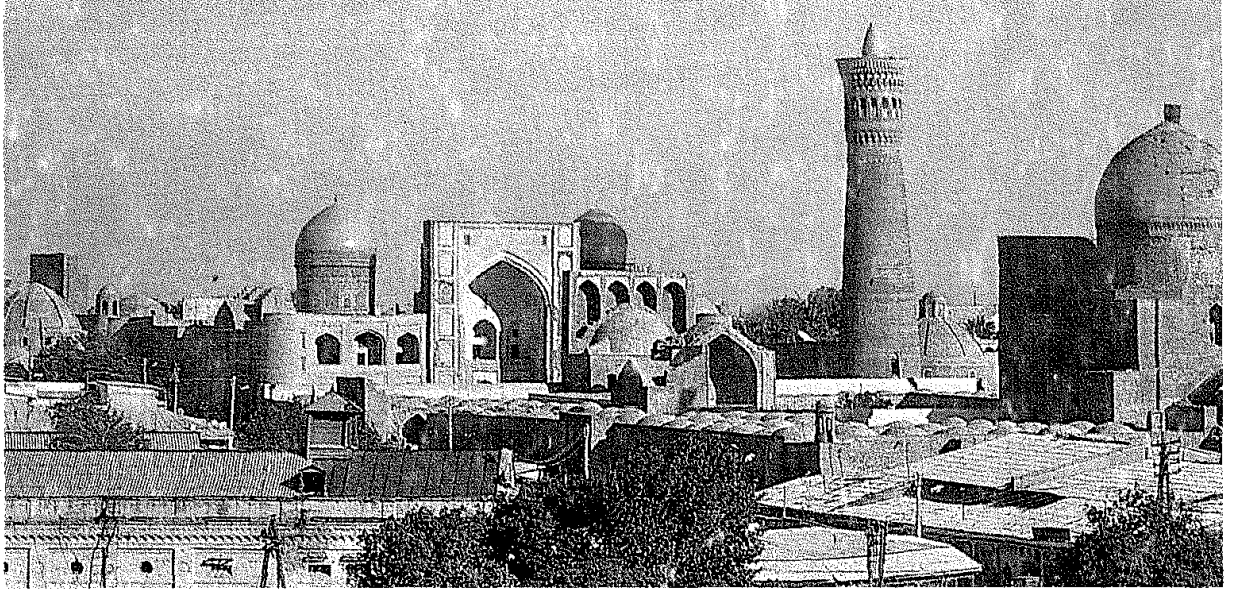

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
GEVHER NESİBE TIP TARİHİ ENSTİTÜSÜ
YAYIN NO: 22

BÜYÜK TÜRK - İSLÂM BİLGİNİ

B U H Â R İ

(811- 869)

-ULUSLARARASI SEMPOZYUM-

18-20 HAZİRAN 1987

Bilenlerle bilmeyenler bir olur mu? / Âyet

Kolaylaştırın, zorlaştırmayın; müjdeleyin, nefret ettirmeyin.

BUHÂRİ

Buhâri Kongresi Tebliğleri

18-20 Haziran 1987

KAYSERİ

EDİTÖR

Prof.Dr. Ahmet Hulûsi KÖKER

(Tebliğin dil ve bilimsel sorumlulukları konuşmacılara aittir)

Her Hakkı Saklıdır

ISBN: 975-8013-14-9

Dizgi-Baskı
Erciyes Üniversitesi Matbaası
KAYSERİ - 1996

BUHÂRÎ DÖNEMİ MEZHEP HAREKETLERİ

Doç. Dr. Avni İLHAN*

Buhârî'nin daha iyi tanınması ve yaptığı işin ehemmiyetinin daha iyi kavranabilmesi için çeşitli konular üzerinde değerli tebliğlerin yanında O'nun yaşadığı devir ve muhite göz atmak, fikir ve mezhep hareketlerine bir nazar atfetmek de faydalı olacaktır. Hattâ zarûrîdir. İşte bu anlayışla huzurlarımızdayım.

Bilindiği gibi Buhârî, 194 hicrîde doğdu ve 256 hicrîde vefat etti. O halde Buhârî dönemi en dar sınırlarıyla çerçevelenecek olursa, ikinci asrın son çeyreği ile üçüncü asrın tümünü içine alan bir zaman dilimidir. Ayrıca Buhârî dönemi tabiri için de Buhârî'nin yetiştiği ve yaşadığı çevreyi de yine birinci plânda tutmak göz önünde tutmak zorundayız. Tabiatıyla bu bütünlük söz konusu olunca konumuzun hududları oldukça genişlemektedir. Çünkü Buhârî Orta Asya'da doğmuş, daha 16 yaşında iken Hicaz'a gitmiş, sonra da Mısır, İran ve Irak'ı dolaşmış, 6 sene Hicaz'da 5 sene Basra'da ikamet etmiş, son zamanları da doğduğu yere, Buhara'ya dönmüş ve Semerkand'a giderken vefat etmiştir. Yani Mısır'da Mâverâünnehr'e kadar çok geniş bir coğrafyada Buhârî'nin ayak izleri vardır. Bu ülkelerde O'nun yaşadığı dönemdeki kültür ve inanç özelliklerinin de O'nu ilgilendirmesi kadar tabii bir şey olamaz.

Buhârî'nin doğduğu ikinci asrın sonlarına gelindiğinde siyasî ve itikadî karakteri belli-başlı mezhepler çoktan teşekkül etmişti bile.

Hz. Osman'ın şehid edilmesinden sonra ortaya çıkan ve Hz. Ali'yi tekfir eden Havaric'e karşı O'nun ismetini ileri süren, hattâ ulûhiyetini iddiaya kadar ileri giden guruplar ortaya çıktı. Abdullah b. Zubeyr ve Abdülmelik b. Mervan zamanında da Mürcie ve Kaderiyye anlayışı zuhur etti. Emevi hilâfetinin sonlarına doğru Cehmiyye, Müşebbihe ve Mücessime ortaya çıktı. Buhârî'nin doğduğu yıllarda ise siyasi ve itikadi karakterli mezhepler daha belirgin halde ortaya çıkmışlar ve mümes-silleri daha şöhretli hale gelmişlerdi. Kısaca üzerinde durduğumuz dönemde başta Onun ilk hadis ezberlediği Orta Asya olmak üzere hemen her ülke mezhep hareketleri bakımından da fevkalâde canlıdır.

el-Maturidi'den önceki dönem hakkında çok az şey bilinen doğu bölgelerinde de mezhep hareketlerinin, faal olduğunu yine bazı işaretlerden tahmin ediyoruz. Meselâ Mutezile'nin tarihinden söz edilirken Harezmi'de Mûtezile o derece yayılmıştı ki esnaf dükkânlarında günlük tartışmalarda en akademik konular ele alınıyordu, denilmektedir. Diğer taraftan Mâturidi Kitâbût-Tevhid'inde Seneviyye, Cebriyye, Haşeviyye, Havaric, Dehriyye, Deysaniyye, Zanadika, Sümeniyye, Kaderiyye, Kerrâmiyye, Mücessime, Mecûsilik, Mani dini, Mürcie, Mû'tezile, Müşebbihe. Hristiyanlık, Yahûdîlik gibi din ve mezheplerden ismen bahsetmekle ve bu mezheplerin, bu cereyanların görüşlerini reddetmektedir.

* Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

255 hicride ölen Kerrâmiye'nin lideri İbn Kerrâm Buhârî'nin çağdaşıdır. Üstelik Nişabur, Herat dolaylarında faaliyet göstermiş, salıklarının Kudüs, Semerkand ve Nişaburda çok oluşu gibi hususlar Buhârî'nin yaşadığı bölgelere çok yakın bu yerlerdeki mezheplerden haberdar olmamız bakımından mutlaka işaret edilmesi gerekli bir hususdur. İbn Kerrâm'a mensub olanların Allah'a cismaniyet, ağırlık izafe etmeleri gibi sapıklıklarının yanında en büyük tehlikeleri İslâmın özünü kavramaya mani olacak sathilikleri idi^(x). Bazen hükümdarların (Meselâ Gazneli Mahmûd kendi devrindeki ishak b. Mahmiş adındaki liderlerinin beşbin kişinin müslüman olmasını sağlaması sebebiyle büyük yakınlık göstermişti.) iltifatına mazhar olmak suretiyle elde ettikleri nüfuzları sayesinde bilhassa Cahillere, büyük tesir icra ediyorlardı. İbn Kerrâm'ın bizzat kendisi yoksulluk içinde yaşar, aza kanaat eder, sırtında bir post ve başında bir külâh ile sûfî, çok âbid, kılı kırk yaran bir dini titizlik içinde yaşayan bir insan görüntüsü verirdi.

Kendilerini tenkid eden alimlere iftiralar etmek sûretiyle onları halkın gözünden düşürmek bunların özellikleri idi.

Buhârî'nin ilim için gezip dolaştığı, hadis alıp, hadis tedris ettiği bölgelerden birisinin de Irak olduğunu, bu arada Basra'da 5 sene ikamet ettiğini tekrar hatırlıyalım. Irak Buhârî'nin yaşadığı dönemde Mütezile'nin altın çağını yaşamaktadır. Daha 179 da vefat eden Basra Muhaddisi Hammâd b. Zeyd tarafından kâfir ilân edilen^(xx) Bişr el-Merîsî (Müreysî) gibi kelâmcıların Kur'ân'ın mahlûk olduğu yakındaki görüşlerini taammüm ettirileri ve zamanın halifeleri tarafından da benimsenen görüşün zorla herkese kabul ettirilme hareketi 218-232 yılları arasındadır. Mütezile'nin en büyük imamlarından bazılarının isimlerini ve vefat tarihlerinin hatırlıyalım. Basra mektebinden: Ebu'l-Huzeyl 225-235 tarihleri arasında öldü. en-Nezzâm 221 veya 230 da öldü. Muammer b. Abbad es-Suleniî 215 hicrî; Ebû Bekir el-Asamm 200 veya 235 hicri; Hişâm el-fuvati 218 den önce; Cahız 256 (Buhârî ile ayın senede öldü); eş-Şehham 266 (184 yılında doğdu).

Bağdad Mektebinden:

Bişr, 202 den sonra; Sümâme, muhtemelen 213; İbn Ebi Duad 236; Ebu Mûsa el Murdâr 225; Ca'fer b. Harb, 235; Ca'fer b. Mübeşşir, 233; Ebû Ca'fer Muhammed el-İskâfî 240: Basra'da Mutezilîğin devamı Cûbbai'yle oldu. (Ölümü 302)

Bu alimlerin hemen tamamının eserleri maalesef bize ulaşmadı. Fakat bir çoğunun kitaplarının isimlerinden onların Mecûsiler, seneviler (dualist), Yahudî ve Hristiyanlarla münakaşa ve mücadele ettikleri anlaşılmaktadır.

Görüldüğü üzere bizzat kendileri bir mezheb cereyanı olarak üzerlerinde durulacak grub olan Mütezile-âlimleri kendi zaman ve muhitlerinde, aktûalitesini ve gücünü koruyan bir takım dinî cereyanlarla uğraşmışlardır. Bu da bize o dönemdeki dinî gurubların sayısı ve canlılığı hakkında bir fikir vermektedir.

x. el-Fark beyne'l-Firak, 215-225, Muhammed Muhyiddin Abdülhamid neşri, Kahire tarihsiz.

xx. W.Watt, İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri, 246 (Dârim'ı'dan naklen)

Mütezile'nin eliyle, onlar tarafından ortaya atılan Kur'ân'ın mahlûk olup olmaması konusu sadece belli âlimleri meşgul eden, belli bölge âlimlerinin ilgi duyduğu bir konu değildi. Dolayısıyla Buhârî'nin yaşadığı yıllarda konu ile ilgili en hararetli münakaşalar yapılmaktaydı. Ahmed b.Hanbel'in Kur'an yaratılmıştır diyenlerin daha zararlı gördüğü ve Cehmiyye olarak damgaladığı bir gurup vardır ki bunların mümeyyiz görüşleri şudur: Kur'ân-ı Kerim yaratılmamış ise de insanın, onu okuduğu zaman ki lâfzı yaratılmıştır^(x). Bu görüşün sahiblerinden bazı meşhur isimler şunlardır: Ahmed b. Hanbel'in bu konudaki Hücumunun asıl hedefi olan el-Kerâbîsî, (245-48/859-62) İbnu's Selci (255-65/869-79). Ahmed b. Hanbel er-Red ala'z-Zanâdika ve'l-Cehmiyye'sini işte bu görüşü red için kaleme aldı^(xx). Watt'ın tesbitlerine göre Büyük Muhaddis el-Buhârî Lafz hakkında ciddî münakaşalara karışmıştı. Nişabur'a yerleştikten sonra, bu akideyi savunmakla suçladığı zaman, istemiyerek kendi görüşünün şu şekilde olduğu cevabını vermişti: "Kur'an, Allah'ın yaratılmamış sözüdür, insanların fiilleri yaratılmıştır ve imtihan dalâlettir; belkide O, "imtihan" sözüyle konunun daha fazla araştırılmasından başka bir şey kastetmemiştir^(xxx).

Buhârî döneminin en önemli guruplarından olan Şiiliğe de genel olarak bakalım: Mütezile hareketinin siyâsî hâmisî el-Me'mûn Zeydî görüşüne sahipti ve 8. İmam Ali Rıza'yı Veliahd tayin etmek sûretiyle de Şiiliğe olan sevgisini ortaya koyuyordu. Fakat daha sonraları, bilhassa da Abbasi halifesi Mütevekkil'den sonra, alevilerin siyasi bir rakîb olarak görülmesi ile şif ileri gelenlerinin sıkı takibe alınması gibi faaliyetler ve benzeri olaylar neticesinde 235/850 den sonraki yıllarda şiflik derin bir şekilde bölünmüş bir hareket manzarası arzeder. Buhârî'nin vefatından dört yıl sonra vefat eden 11. İmam Hasan el-Askerî'nin ölümünden sonra O'na inananlar 15-20 ayrı zümre halinde faaliyetlerini sürdürmeye başladılar⁽¹⁾. Buna ilâveten İsmailî ve Zeydî Zümreler de vardı. İsmaili hareketin yaklaşık 148/765 ten üçüncü asrın sonuna kadar gizli cereyan etmiş olması Buhârî'nin yaşadığı yıllarda cemiyet içinde bunların aktivitesinin ölçüsünü tesbit edebilmemize mânidir. Yalnız bilhassa 260 lı yıllardan sonra bunların birdenbire yüze çıkmalarını göz önünde bulundurduğumuzda Buhârî'nin yaşadığı yıllarda oldukça faal olmaları gerektiği neticesine varırız.

Buhârî'nin bütün bu mezheb cereyanları karşısında duyarlı, hadiselerden haberdar, tavrını, inancını, yerine göre, ortaya koymadan çekinmeyen bir âlim olduğu neticesine varmak hatalı olmaz. Lafzıyyenin görüşünü kabul edip müdafaa ettiğini yukarda söyledik. O'nun 1306 da Dehli de neşredilen Halku Efâli'l-İbâd adlı eserinin ismi bile devrinin fikir hareketlerine, inancı istikametinde, katıldığıının en açık belgesidir⁽²⁾. Esasen o daha genç yaşında telif ettiği et-Tarîhu'l-Kebîrinde raviler hakkında bilgi verirken yer yer onların mezhebî görüşlerinde aşağıda bazı misâllerde görüleceği gibi açıkca belirtiyordu. "Kader görüşüne sahipti, III/18 Nr. 74; V/182 Nr. 570;

x. Eş'arî, Makalât, 602.

xx. Ahmed b. Hanbel, er-Red alâ'z-Zanadika, 27 ve devamı, Hama, tarihsiz.

xxx. Watt, 352, 353.

1. Watt, 339(Nevbaht'ı, 79 vd. ve Mes'ûdî, VIII/40 dan naklen).

2. Ayrıca "el-Akîde" ve "K.Ahbâr es-Sıfât" adlı kitapları için bk. Sezgin, I/134.

VI/469, Nr. 3012; VII/293, Nr. 1254; VII/118, Nr. 528; Kaderî'dir, VII/427, Nr. 1870; O Basra da kader hakkında konuşanların ilkidir, VII/399, Nr. 1745; O mürcif idi. VIII/81, Nr. 2253; İrca görüşüne sahibti; IV/359, Nr. 3138; VI/22, Nr. 1561; Harici idi. Haricîlerin görüşündeydi, VI/267, Nr. 2367; Zındıklıkla ittiham ediliyordu, V/227, Osmanî idi, IV/223, Nr. 2584; Osmanı üstün görme meylinde idi, babası Şifliğe meylediyordu, VI/89-90 Nr. 1798; Şif idi, III/101, Nr. 352".

Herşeyden önce kendi misyonunun hadislerin en doğru tarzda tesbiti olduğunu bilen alimler bir taraftan bid'at ehlinden hadis almanın mahzurlarını, diğer yünden de hadislerin büyük bir seferberlik halinde derlendiği çağlarda ravilerin çağının bid'atlarla müttehem olmasının hadislerin zayi olması mahzurlarını bir arada mütelâa etmişlerdir ve vazifelerini bu zor şartlar altında yerine getirmişlerdir. Nitekim Prof. Dr.T.Koçyiğit'in tesbitlerine göre Ali b. el-Medî'nin bid'at ehlinden hadis rivayetini tecviz etmiyen hadisçiler hakkında söylediği şu söz önemlidir: "Kader sebebiyle Basra, teşeyyü sebebiyle Kûfe halkını terke edecek olursan hadis elden gider"^(x).

Yine Prof.Dr. T.Koçyiğit'in el-Hatîb'den naklettiği şu olay dikkat çekicidir: "Kâsım b. Zekeriyâ anlatır: "Kûfe'ye geldiğim zaman, Abbâd b. Ya'kûb'tan başka bütün şeyhlerinden hadis yazdım. Sıra Abbâd'a gelmişti. Bu şeyh kendisinden hadis almağa gelenleri imtihana tabi tutmadan rivayet etmezdi. Yanına girdiği zaman, bana denizi kimin kazdığını sordu. Allah'ın halk ettiğini söyledim.Orası öyle, dedi; fakat kim kazdı? Bunu şeyh söylesin, dedim. Bunun üzerine onu Ali b. Ebî Talib'in kazdığını söyledi ve ikinci suali sordu: Sularını akıtan kimdir? Nehirleri akıtan ve pınarları kaynatan Allah Tealâ'dır, dedim. Şeyh yine, orası öyle; fakat denizleri akıtan kimdir, diyerek sualini tekrarladı. Bunu da şeyh zikretsin, dedim. Bunun cevabını da o verdi ve denizleri el-Huseyn b. Ali'nin akıttığını söyledi. Şeyhin gözleri görmüyordu. Evinin duvarında asılı bir kılıç ve kalkan gözüme ilişti; bunların kime ait olduğunu sordum. Kendisine ait olduğunu ve Mehdi ile birlikte çarpışmak maksadıyla onları muhafaza ettiğini söyledi. Şeyhten dinlemek istediğim hadisleri dinledim; şehirden ayrılacağım zaman tekrar yanına uğradım. Bana yine denizin kimin tarafından kazıldığını, suların kimin tarafından akıtıldığını sordu. Ben de ona, denizi Muaviye'nin kazdığını suların da Amr b. el-As'ın akıttığını söyleyerek önünden kaçtım.Şeyh ise, arkamdan, fâsıkı, Allah'ın düşmanını yakalayın; onu öldürün, diye bağırıyordu."el-Hatib tarafından nakledilen bu hikâye'nin kahramanı Abbâd b. Ya'kûb'tan Buhârî'nin de hadis rivayet ettiğini bu arada hatırlatalım (Mes.bak: K.Tevhid: 47)

Bu hâdise inanç ve akidelerinden dolayı bazen böyle kimseleri kötüler bile, rivayet ettikleri hadislerin sahih olduğuna inandıkları zaman hadisçilerin bu kimselerle temas etmekten çekinmediklerini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Buhârî gibi âlimlerden beklenen de başkası olamazdı. Bu davranışlarından dolayı Buhârî ve hadisçiler ancak tebcil edilirler. Bunun yanında Buhârî'nin sahihinde de olsa içinde mezhep, meşreb ve siyâsî propoganda kokusu olan, fitenle ilgili rivayet edilen hadislerin Prof. Hatiboğlu'nun "Halifelîğin Kureyşliliği"nde ele aldığı tarzda ele alınıp incelenmesi günümüz selâhiyetli âlimlerinin misyonudur. Saygılar.

x. T. Koçyiğit, Münâkaşalar, 270, el-Kifâye, (129 dan naklen).